

В.Резнік,
кандидат соціологічних наук

ПРИВАТНИЙ ПІДПРИЄМЕЦЬ ЯК РОБОТОДАВЕЦЬ: СТАН І ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

Внаслідок легалізації приватної власності на фактори виробництва в сучасному українському суспільстві відбулися суттєві соціально-структурні зміни. Приватизація робочої сили, землі, малих, середніх і великих підприємств зумовила відтворення суспільних верств найманих працівників, приватних власників і підприємців. У сфері трудових відносин адміністративне регулювання зайнятості населення змінилося ринком праці. Змін зазнала структура зайнятості дорослого населення України (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка розподілу відповідей на запитання
“Ви нині працюєте в державному
чи недержавному секторі?” (%)**

Позиції	1994	1999	2005	Різниця відсотків		
				1994 і 1999	1999 і 2005	1994 і 2005
В державному	52,1	35,3	26,8	-16,8**	-8,5**	-25,3**
В приватному	6,2	12,1	22,9	+5,9	+10,8**	+16,7**
І в тому, і в тому	1,8	1,9	3,5	+0,1	+1,6	+1,7
Не працюю	39,9	50,7	46,8	+10,8**	-3,9	+6,9**

** Відмінність є значущою на рівні 0,01.

З 1994 по 2005 рр. відсоток дорослого населення, зайнятого в державному секторі, зменшився в 1,9 раза. Натомість зросла частка зайнятих у приватному секторі (майже в 3,7 раза), зайнятих одночасно у державному і приватному секторах в 1,9 раза та непрацюючих – на 6,9% (табл. 1). Якщо досі офіційно незавершена приватизація триватиме далі, тенденції скорочення державного і розширення приватного секторів зайнятості зберуться.

Люди, що менш ніж 20 років тому мали фактично єдиного легального роботодавця – державу, самі перетворюються у головних легальних контрагентів приватного сегмента ринку праці – приватних роботодавців, якими виступають приватні підприємці і власники, та найманих працівників. Серед респондентів моніторингового опитування 2005 р. роботодавці (власники, які використовують найману працю) становлять 1,1%, тоді як наймані працівники – 42,1%, непрацюючі – 45,4%, самозайняті – 5,7%, неідентифіковані – 5,8%.

Аналіз суб'єктивного сприйняття людьми цієї нової об'єктивної соціально-структурної реальності можливий і доречний через використання концепту “соціальна легітимність”. Соціальна легітимність – “визнання, схвалення суспільством (соціальними групами, інститутами) функціонування того чи іншого типу соціальних відносин, а також діяльності соціальних груп, інститутів, індивідів, завдяки чому встановлюється, як правило, стан відкритості реалізації їх інтересів” [1, с. 283–284]. Таке визнання чи схвалення може бути офіційним (формальним) і неофіційним (неформальним), відкритим і закритим, закріпленим і незакріпленим (правом, іншими законами). Відтак можливі різні форми та масштаби соціальної легітимності. По-перше, соціальна легітимність у разі законодавчого закріплення соціальних зв'язків є виявом стану правової відкритості визнаних соціальних відносин і взаємодій у суспільстві, а соціальна легітимація за цієї умови – процес узаконення (ширше – унормування), переведення даної групи, організації, інституту та їх діяльності в розряд визнаних законом (юридично легітимних); по-друге, в інших випадках соціальна легітимація як унормування чи переведення здійснюється самими соціальними групами (через компроміс, партнерство, договір і т.п.), і в цьому випадку соціальна легітимність може бути повною (визнають усі групи, інститути) і неповною, частковою, а також нелегальною (підпільною). У першому описаному випадку йдеться про легальність – юридичну легітимність, носієм

Розділ 2

якої є норми закону, а в другому – про власне соціальну легітимність (у вузькому розумінні), носієм якої є соціальні групи суспільства.

Предметом аналізу у даній статті є власне соціальна легітимність приватних підприємців як роботодавців. Під останньою розуміємо позитивне ставлення суспільства чи його більшої частини до прошарку приватних підприємців-роботодавців, його визнання чи прийняття як суб'єкта соціально-економічного життя, довіра до нього, готовність, наміри і згода людей співпрацювати із його представниками чи, зрештою, бути такими. Від рівня цієї легітимності певною мірою залежний ступінь інтеграції/дезінтеграції соціальної структури, рівень громадянської злагоди в суспільстві.

Індикатором соціальної легітимності приватних підприємців як роботодавців може слугувати запитання моніторингу про згоду респондента особисто працювати у приватного підприємця. Даним індикатором фіксується настанова не стосовно самого об'єкта – приватного підприємця-роботодавця, а стосовно імовірної ситуації взаємодії респондента із ним. Натомість моніторингові запитання про рівень довіри до приватних підприємців та про ставлення до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні можуть слугувати індикаторами соціальної легітимності відповідно верстви приватних підприємців загалом та інституції приватного підприємництва (бізнесу). Дані індикатори на відміну від попереднього фіксують настанови стосовно безпосередніх об'єктів. Наявність групи з трьох індикаторів уможливорює порівняльний аналіз трьох свого роду “різномасштабних” рівнів соціальної легітимності: “загального” (інституції приватного підприємництва (бізнесу)), “особливого” (верстви приватних підприємців), “конкретного” (прошарку приватних підприємців-роботодавців). Для підвищення рівня статистичної значущості розподілів відповідей однотипні п'ятипозиційні порядкові поляризовані шкали всіх трьох емпіричних індикаторів модифіковано у трипозиційні через об'єднання крайніх позицій. Будемо

вважати, що зафіксовані цими шкалами позитивні настанови є виявами обрання респондентами позиції легітимації, негативні настанови – вияви позиції делегітимації, а невизначені настанови засвідчують труднощі респондента із власним позиціонуванням щодо легітимації/делегітимації. Відтак соціальна легітимність наявна за умови, коли позицію легітимації обирають більше 50% респондентів, а соціальна нелегітимність – за умови, коли більше 50% респондентів обрали позицію делегітимації. Але і в цих двох випадках, і в усіх інших можна вести мову в аналітичному контексті про рівні (ступені) легітимності, нелегітимності і невизначеності легітимності/нелегітимності окремого об'єкта, а також про тенденції мінливості цих рівнів з часом – легітимацію, делегітимацію, збільшення чи зменшення невизначеності.

На підставі обраних індикаторів та визначених критеріїв інтерпретації значень їх показників можна констатувати втрату соціальної легітимності приватними підприємцями-роботодавцями за останні 11 років (*табл. 2*).

Натомість набула соціальної легітимності інституція приватного підприємництва (бізнесу), і незначно зросла кількість носіїв легітимності верстви приватних підприємців загалом. Ці тенденції мали, як правило, статистично незначущий і подекуди зворотний (стосовно верстви приватних підприємців загалом) характер у період з 1994 по 1999 р. (*табл. 2*) – період, коли у країні тривав економічний спад і суттєво скорочувалась зайнятість у державному секторі, зростала кількість непрацюючих, а збільшення зайнятості у приватному секторі було незначним і не компенсувало зниклих робочих місць (*табл. 1*). Зазначені тенденції суттєво посилюлися і стали статистично значущими в період з 1999 по 2005 р. (*табл. 2*) – період, коли відбулося економічне зростання, темпи скорочення зайнятості у державному секторі (незважаючи на масову приватизацію середніх і великих підприємств) знизилися наполовину, відсоток непрацюючих незначно скоротився, а темпи збільшення зайнятості у приватному секторі майже наполовину

Розділ 2

Таблиця 2

Розподіли відповідей на запитання „Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?”, “Який рівень Вашої довіри приватним підприємцям?” та “Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?” (%)

Позиції	1994	1999	2005	Різниця відсотків		
				1994 і 1999	1999 і 2005	1994 і 2005
<i>Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?</i>						
Ні	31,6	33,8	48,7	+2,2	+14,9**	+17,1**
Важко сказати, так чи ні	15,3	14,4	14,9	-0,9	+0,5	-0,4
Так	53,1	51,7	36,5	-1,4	-15,2**	-16,6**
<i>Який рівень Вашої довіри приватним підприємцям?</i>						
Не довіряю	47,5	48,8	41,0	+1,3	-7,8**	-6,5*
Важко сказати, довіряю чи ні	38,2	39,4	42,7	+1,2	+3,3	+4,5
Довіряю	14,4	11,8	16,3	-2,6	+4,5	+1,9
<i>Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?</i>						
Не схвалюю	31,0	26,0	18,8	-5,0	-7,2**	-2,2**
Важко сказати, схвалюю чи ні	25,1	27,7	29,4	+2,6	+1,7	+4,3
Схвалюю	43,8	46,3	51,8	+2,5	+5,5*	+8,0**

* Відмінність є значущою на рівні 0,05.

** Відмінність є значущою на рівні 0,01.

зросли (табл. 1). Суперечливість цих трьох тенденцій можна інтерпретувати так. Більшість людей за останні 11 років суб’єктивно легітимувала (визнала, прийняла) приватне підприємництво як деякий абстрактний макроекономічний інституційний порядок. Незначно зросла кількість носіїв легітимності одного із макроекономічних елементів матеріалізації цього порядку – верстви приватних підприємців загалом. Посилення легітимації збіглося у часі із економічним зростанням, за умов якого зазначені інституція і

верства мали нагоду виявити свою ефективність. Делегіти-мація прошарку приватних підприємців-роботодавців також може бути пов'язана із економічним зростанням. Даний прошарок зберігав свою соціальну легітимність упродовж економічного спаду – за умов хронічних невиконань заробітної платні у державному секторі економіки і пенсій, явного і латентного безробіття. Втрачання його соціально-економічної легітимності відбувалось на тлі поліпшення соціально-економічної ситуації. Ці дві тенденції притаманні всім секторам зайнятості населення (табл. 3).

Таблиця 3

Готовність працювати у приватного підприємця залежно від сектора зайнятості респондента (%)

Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?	Ви нині працюєте в державному чи недержавному секторі?					
	В державному			В приватному		
	1994	1999	2005	1994	1999	2005
	N=924	N=638	N= 481	N=110	N=218	N= 409
Ні	28,7	32,9	52,8**	9,1	16,5	30,1
Важко сказати, так чи ні	13,5	14,9	13,9	8,2	7,8	13,4
Так	57,8	52,2	33,3**	82,7	75,7	56,5**
Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?	Ви нині працюєте в державному чи недержавному секторі?					
	І в тому, і в тому			Не працюю		
	1994	1999	2005	1994	1999	2005
	N=32	N=35	N=62	N=708	N=916	N=842
Ні	9,4	25,7	35,5	40,0	39,0	56,3**
Важко сказати, так чи ні	9,4	5,7	14,8	18,9	16,0	16,0
Так	81,3	68,6	33,0	41,1	45,0	27,7**

** Відмінність є значущою на рівні 0,01.

Помітно, що серед працюючих і в державному, і в приватному, і одночасно в обох цих секторах, і серед непрацюючих упродовж останніх 11 років кількість незгодних працювати у приватного підприємця збільшується, згод-

Розділ 2

них – зменшується, а тих, хто не зміг визначитися із однозначною відповіддю – переважно незначно мінлива. Показово, втім, що ці зміни набули виразності і статистично значущого характеру лише впродовж періоду з 1999 по 2005 р. (за винятком працюючих одночасно у державному і приватному секторах). Якщо у 1994 та 1999 р. приватний підприємець як роботодавець був соціально легітимний у державному, приватному та одночасно і в тому, і в тому секторах зайнятості дорослого населення, то станом на 2005 р. його легітимність у даній якості збереглася лише у межах приватного сектора (при цьому її кількісний рівень відчутно знизився). У решті секторів чисельність носіїв легітимності досягає лише близько третини від загальної кількості респондентів у них, тоді як більшість у всіх трьох випадках виявляє позицію відвертої делегітимації. Водночас серед працівників приватного сектора 30,1% теж схильні до такої делегітимації.

Можна припустити, що соціальна делегітимація прошарку приватних підприємців-роботодавців певною мірою пов'язана із поліпшенням матеріального стану людей внаслідок економічного зростання. Слід взяти до уваги також підвищення привабливості державного сектора зайнятості за умов стабільного економічного зростання. Насамперед можуть датися ознаки такі його переваги перед приватним сектором, як легальність, дотримання законодавства про працю, фіксація стажу роботи, перспективи пенсійного забезпечення. В сукупності ці економічні та соціальні аспекти можуть спонукати людину зайняти згадану позицію делегітимації.

Доречно порівняти економічні параметри груп респондентів, що легітимують та делегітимують приватних підприємців-роботодавців (*табл. 4*)

З 1994 по 1999 р. середній показник місячної заробітної платні (стипендії, пенсії) носіїв легітимності зріс у 3,8 раза, а в респондентів, що зайняли позицію делегітимації, – в 1,8 раза. З 1999 по 2005 р. аналогічний показник у носіїв легітимності зріс в 1,3 раза, а в суб'єктів делегітимації –

Таблиця 4

Середній розмір заробітної платні та сукупного доходу на одного члена сім'ї залежно від готовності працювати у приватного підприємця (у дол. США)

Позиції	Який розмір Вашої заробітної платні (стипендії, пенсії) за останній місяць?			Вкажіть, будь ласка, який сукупний дохід на одного члена Вашої сім'ї Ви мали за останній місяць?		
	1994	1999	2005	1994	1999	2005
<i>Чи згодні Ви особисто працювати у приватного підприємця?</i>						
Ні	12,059	21,599	71,656	9,963	19,965	62,183
Важко сказати, так чи ні	11,839	19,496	70,544	11,241	20,766	75,872
Так	15,732	59,641	74,843	13,146	33,303	67,113

у 3,3 раза. Подібні тенденції демонструє середній показник сукупного доходу на одного члена сім'ї. З 1994 по 1999 р. у носіїв легітимності він зріс у 2,5 раза, а в суб'єктів делегітимації – удвічі. З 1999 по 2005 р. у носіїв легітимності він подвоївся, а в суб'єктів делегітимації – потроївся. Не менш показовою є зміна співвідношення середніх показників заробітної платні (стипендії, пенсії) суб'єктів делегітимації та носіїв легітимності: у 1994 р. таке співвідношення становило 1:1,3, у 1999 р. – 1:2,7, у 2005 р. – 1:1,04. Подібно змінювалось також співвідношення середніх показників сукупного доходу на одного члена сім'ї суб'єктів делегітимації та носіїв легітимності: у 1994 р. таке співвідношення становило 1:1,3, у 1999 р. – 1:1,7, у 2005 р. – 1:1,1. Отже, більш інтенсивне поліпшення матеріального становища за умов економічного спаду пов'язане із позицією легітимації, а за умов економічного зростання – із позицією делегітимації прошарку приватних підприємців-роботодавців.

Можна припустити, що на тлі безпорадної держави-роботодавця часів економічної кризи приватний підприємець-роботодавець був прийнятнішою альтернативою. З іншого

Розділ 2

боку, криза стимулювала в економічно успішніших людей готовність працювати у приватного підприємця. Натомість економічне зростання скоригувало ці орієнтації населення і, зокрема, його економічно більш успішних представників у сфері зайнятості. Імовірно, окрім такої привабливої альтернативи праці у приватного підприємця, як праця у державному секторі, з'явилася інша не менш приваблива перспектива – відкриття власної справи (бізнесу). На користь цього припущення певною мірою свідчить розподіл відповідей на запитання “*Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство та ін.)?*”, що було поставлене під час моніторингового опитування 2004 р. Негативну відповідь надали 41,7% респондентів, позитивну – 41,3%, не визначилися із позитивною/негативною відповіддю – 16,7%. Кількості бажаних і небажаних достатньо значні і приблизно рівні, що водночас може свідчити на користь обох згаданих альтернатив працевлаштування у приватного підприємця.

Про це опосередковано може свідчити і те, що збільшення доходу зумовлює бажання людини відкрити власну справу (табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл населення України щодо розміру заробітної плати (стипендії, пенсії) та сукупного доходу на одного члена сім'ї за останній перед опитуванням місяць (у дол. США, 2004 р.) на підставі відповіді на запитання “*Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство та ін.)?*”

<i>Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство та ін.)?</i>	<i>Який розмір Вашої заробітної платні (стипендії, пенсії) за останній місяць?</i>	<i>Вкажіть, будь ласка, сукупний дохід на одного члена у Вашій сім'ї за останній місяць</i>
Ні	45,544	38,683
Важко сказати	56,564	46,265
Так	63,182	48,881

Підсумовуючи, варто зробити два висновки. Перший, теоретичний – стосовно природи психологічного механізму соціальної делегітимації/легітимації. Соціальна легітимність певного об'єкта залежна від наявності/відсутності альтернативи йому: якщо така альтернатива є, виникають умови для делегітимації; якщо альтернативи немає, то немає й умов для делегітимації. Другий висновок – прикладний. Попри те, що упродовж останніх 11 років в Україні набула соціальної легітимності інституція приватного підприємництва (бізнесу) і спостерігається незначне зростання чисельності носіїв легітимності верстви приватних підприємців загалом, прошарок приватних підприємців-роботодавців втратив свою соціальну легітимність. Причина цієї втрати найвірогідніше полягає у природі даної легітимності: свого часу вона (легітимність) була набута не завдяки позитивним соціальним якостям свого об'єкта, а зумовлена швидше ситуативними обставинами: економічною кризою та безробіттям. Зміна обставин (поліпшення економічної ситуації) призвела до її втрати. Це певною мірою збільшує ризики соціальної напруженості, нестабільності і конфліктів, стоїть на заваді інтеграції оновленої і дотепер "рухливої" соціальної структури суспільства. Соціальна легітимація зазначеного прошарку і зменшення вказаних ризиків можливі за умов, коли між найманими працівниками і приватними підприємцями-роботодавцями складуться і усталяться норми соціально ефективної взаємодії, заснованої на засадах взаємовизнання інтересів, взаємоповаги та соціального партнерства.

Література

1. Сакада М.О., Шараєва Н.І. Легітимність соціальна // Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. В.І. Воловича. – К., 1998.